

Zajímá vás moderní religiozita? Ptáte se, proč je česká společnost jednou z nejmeně náboženských na světě? Chcete porozumět sociologickým, historickým a antropologickým výzkumům náboženství? I jejich omezením? Chcete se dozvědět něco více z dějin české sociologie? Proniknout do diskusi o náboženství od druhé poloviny 19. století do současnosti?

„Pak je právě vám určena nová kniha Zdeňka R. Nešpora!

Z obsahu: Masarykova „angajaovaná sociologie“, křesťanská sociologie, díla katolických intelektuálů, exkneží i volných myslitelů, protestantští teologové, náboženské statistiky a první skutečné sociologické výzkumy.

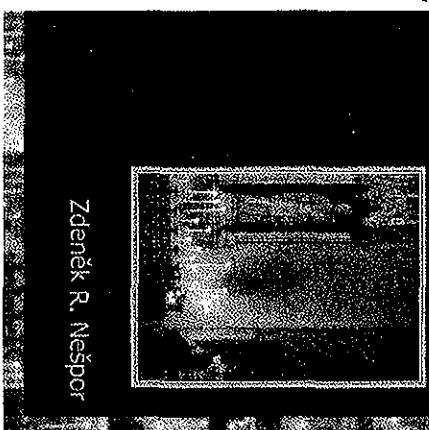
Ceši a Slováci, sociologický provoz za protektorátu, poválečné naděje a ztráty sociologie náboženství, boj proti náboženství i sociologii v letech padesátých, „zlata léta“ sedmdesátá, vědecký ateismus a jeho důsledky, současný stav české sociologie náboženství.

Vydalo:

SCRIPTORIUM

Praha 2008, 432 stran,

jmenný a věcný rejstřík.

Zdeňek R. Nešpor

Kniha podává materiálově bohatě založený syntetizující výklad. Svým charakterem plní jak funkci analytické studie, tak odborné syntézy a encyklopedické příručky.

Z. R. Nešpor ukazuje, že sociologie náboženství se nikdy nevyvíjela jako „čistá“ teoretická disciplína, vždy byla spojena s dobovými ideologickými a politickými zápasami. Jeho kniha se tak stává dějinami českého náboženského myšlení ve dvacátém století.

Martin C. Putna

SCRIPTORIUM, spolek pro nekomerční vydávání odborné literatury - orientuje se na vydávání knih z oblasti historické vědy a příbuzných společenských věd.

<http://www.scriptorium.cz>

„Dialog mezi hluchými“? K problematice vztahu sociologie a historie

Jiří ŠUBRT*

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

"A Dialogue between the Deaf"? The Relationship between Sociology and History

Abstract: The article discusses the relationship between sociology and history in three steps. The first part compares the opinions of researchers who believe that the dividing line between sociology and history should be transcended (Giddens, Abrams) and those who fundamentally disagree with this view (Goldthorpe). The second part looks back in time to show the reciprocal ties between history and sociology as they gradually grew apart and then drew closer again, leading to the emergence of historical (comparative) sociology. The third part deals with the subject of social change, which is viewed as a key problem in historical sociology and is also seen as an area of research where sociology and history should join forces to address social issues.

Keywords: sociological theory, history, historical sociology, study of civilization, social change, evolution.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2008, Vol. 44, No. 5, 969–988

Vztah sociologie a historie je složitý a zdaleka ne-harmonický; má mnoho rovin aspektů, které značně ztěžují a znepruhledňují jeho teoreticko-metodologické uchopení a zároveň vytvářejí i řadu „řídicích ploch“ a kontroverzních témat. Komunikace mezi oběma disciplínami je narnoze zatížená vzájemnou neznalostí a ignorancí, ale také četnými předsudky, jednostrannostmi, ba dokonce i některými názorovými krajnostmi. Na samém začátku tohoto příspěvku budž řečeno, že pokud se v něm hodláme komplikovaným vztahem sociologie a historie zabývat, činíme tak s vědomím toho, že nás přístup musí být – vzhledem k tematické šíři problému – nutně selektivní, a že má navíc i určité limity dané tím, že v něm dominuje sociologická perspektiva a její specifický úhel pohledu. Je velmi pravděpodobné, že pokud by pojednání na stejné téma napsal historik, byla by v něm pozornost věnována i jiným, dalším otázkám, stanoviska k jednotlivým problémům by se patrně v té či oné míře lišila, a také akcenty by zřejmě byly spojeny s jinými tematickými okruhy.

Úskalí dialigu mezi sociologií a historií

V počátcích dějin sociologie byla mnohými zakladateli oboru kladena jako zásadní otázka po Předmětu jejího bádání. Pro následující generace sociologů však už takové tázání postupně ztratilo svůj význam a našavost. Problem však nezmizel zcela a definitivně, naopak v některých diskusích a sporech se dnes znova vynořuje a vraci na odbornou scénu. Dokladem toho je i polemika týkající se vztahu sociologie a historie.

V krize *Central Problems in Social Theory* vyslovil její autor Anthony Giddens [1979: 230] myšlenku, že pro rozlišení sociálních věd a historie neexistují ani logické, ani metodologické důvody. K tomuto tvrzení se krátce nato přináší vůdčí představitel britské historické sociologie Philip Abrams [1982: 2], který pod jeho vlivem zformuloval tezi, podle níž historie a sociologie jsou a vždy byly jednou a tou samou záležitostí. Giddens sám se pak pokusil vyargumentovat toto stanovisko ještě jednou ve své patnácté nejdůležitější teoretické práci *The Constitution of Society* [Giddens 1984] 1988.

Historik, jak říká Michael J. Oakeshott, kterého Giddens cituje, se snaží prostřednictvím fragmentů minulosti, jež se dochovaly, odhalit ty aspekty minulosti, jež se nedochovaly. „Historik nachází přístup k minulosti jedině přes tato torza. A po historickém výzkumu se žádá, aby je sbíral tam, kde se rozptýlila v současnosti, odhaloval, co se mohlo ztratit, vnašel jistý řad do tohoto chaosu, napravoval škodu, kterou mohla utrpět, doplnil je tam, kde jsou neuplná, odkryl jejich vzájemné vztahy, rozpoznal zbytky podle jejich původu a tímto způsobem určil jejich autentický charakter jako praktický či filozofický, popřípadě umělecký a jiný výkon z minulých dob.“ [Oakeshott 1983 podle Giddens 1988: 44]

Giddens soudí [ibid.: 414–416], že Oakeshottova charakteristika historické vědy nabízí v zásadě dvojí možnost výkladu: jednak jí můžeme pojmat jako vědu, která se zabývá odhalováním ztracené minulosti, jednak jako určitý vědecký typ interpretace textů. Prováděný pomocí specifických badatelských technik. Podle první verze výkladu se historická věda vyznačuje tím, že má svůj vlastní předmět bádání; podle druhé verze spocívá specifikum historické vědy primárně v její metodologii. Podle Giddense není ani jedna z obou variant dostatečně přesvedčivá. Konstatuje, že interpretativní příslušenství minulosti nelze provádět bez zretele ke kulturním rozdílům, s nimiž se setkáváme jak v dimenzi času, tak i prostoru. Historikové, i když se specializují na určitou konkrétní tematiku, se nemohou využívat ani z těchto širších vazeb, ani ignorovat aktuální dilemata, která řeší současné sociální vědy. Sociální vědci na druhé straně pak nemohou být při svém úsilí o konstrukci abstraktních pojmu a obecných teorií závazeni nutnosti hermeneutické interpretace textů a kulturních objektů. Z toho Giddens vypovídá, že neexistuje nic, co by dokázalo odlišnost mezi historickými a sociálními vědami dostatečně racionalně zdůvodnit. „Historický výzkum je sociálněvední výzkum a naopak, [ibid.: 416] Pokud tu nějaká hranice existuje, pak je to hranice daná dělbou práce na společném předmětu, nikoli však důvod pro logický či metodologický rozkol.“

Ať už Giddensovy argumenty přijmame, či nikoli, skutečnosti zůstávají, že sociologové a historikové společnou řeči neovoří. Peter Burke [1989: 10] v této souvislosti připomíná výrok Fernanda Braudela o „dialogu mezi kluchými“. Podle Burkova [ibid.: 11] názorů je nutné za tímto problémem vidět nejen dvě různé profesny, nybrž také struktury s odlišným jazykem, preferovaným hodnotami a stylu myšlení, které jsou formovány rozdíly ve způsobu vzděláni a profesní přípravy: sociologům bývá blížší pracovat s čísly, historikům naopak se slovy naopak tendují k důrazu na jednotlivé a specifické. Ostatně S. M. Lipset vidí svého času rozdíl mezi sociology a historiky jednoznačně: „Úkol sociologa spočívá ve formulaci a ověření obecných hypotéz, perspektivně zasazených do širšího teoretfického rámcu.. Historie se musí zabývat analýzou určité řady událostí nebo procesů. Kde sociology toužebně vyhlíží pojmy, které by obsáhlý velký počet partikulárně popisovaných kategorií, tam se historik musí těsně přimknout ke skutečnému dění a výhnout se výrokům, které by spojením nějakého chování na určitém místě a v daném okamžiku s jiným chováním někde jinde vedly k deformacím v propisu události, které se v analyzované řadě okolnosti odehrály.“ [Lipset 1968: 22]

Burke [1989: 9–10] soudí, že obě disciplíny jsou ohroženy nebezpečným zúžením své perspektivy. Historikové specializující se na určity problém mají tendenci vnímat ho jako něco jedinečného, což jim brání vidět jej i jako kombinaci prvku mající své paralely na jiných místech. Sociologové mají naopak sklon zobecňovat vše optikou současných zkušeností a perspektivu dlouhodobých historických procesů a sociálních změn ignorovat. Vztah mezi oběma profesemi je navíc poznamenaný i řadou pověr a stereotypů: sociologové bývají historiky vnímání jako lidé, jejichž abstraktní žargon posíráda smysl pro konkretní místa a dobu; historikové mívají naopak image sběratele drobností a kuriozit, kteří nejsou schopni své poznatky exaktne a sofistikovaně analyzovat.

Řada sociálních vědců se dnes domnívá, že hranice, které oddělují sociologii a historii, by měly být překonány. Jsou však i takoví, kteří se proti tomu velice důrazně staví. Jedním z nich je John H. Goldthorpe, který na toto téma publikoval v roce 1991 stat, jež vyvolala velmi výraznou odezvu [Goldthorpe 1991: 1994]. V tomto případě je v prvé řadě patrně zajímavý už sám fakt, že Goldthorpe historii v 50. letech 20. století studoval v Londýně na University College. Autor vzájemné porovnává badatelské přístupy obou disciplín a konstatuje, že v nich existují rozdíly, které zdaleka nespocházejí pouze v tom, že jedni jsou orientovani na minulost, zatímco druzi na přítomnost. Historikové kladou důraz na to, aby jejich poznatky byly velmi přesně časoprostorově lokalizovány; sociologové naproti tomu věří, že jejich poznání může takově časoprostorově koordináty překračovat. Goldthorpe si v této souvislosti bere na mušku zejména ty své kolegy, kteří se s velkými zevšeobecňujícími nároky pouštějí do sepisování toho, co on s neskrývanou ironií označuje jako „grand historical sociology“ – tedy sociologických koncepcí dějin.

Goldthorpe [1991: 212] začíná své úvahy vzpomínkou na dobu, kdy si jako

student historie osvojoval určitý metodologický standard – cosi jako „catechismus“ metod, který začínal otázkou: *What is a historical fact?* (?), a pokračoval odpověď: *A historical fact is an inference from the relics* (historický fakt je to, co je vyvozeno z pozůstatků – „reliktu“). Autor konstataje, že k potřebe, jež tvrdí, že minulost lze pozrat pouze na základě toho, co z ní fyzicky přežilo, se dodnes hlásí. Pozůstatky, které historická věda studuje, jsou různého druhu, mohou to být přírodní předměty (kostí), artefakty (nástroje, zbraně, stavby, umělecká díla), především se však jedná o psané dokumenty („objektivovanou komunikaci“).

K otázce „reliktu“ Goldthorpe poznámenává, že jejich počet (pokud se jedná o určitou dobu) je konečný a jsou nekompletní (jejich množství se může v důsledku ničení zmenšovat, nemůže však narůstat). To, oč se historikové snáší, je objevit nové, dosud nenačleněné pozůstatky a přidat je k souboru těch, které jsou již známy a slouží jako zásobárna díkazů pro jimi formulovaná tvrzení. Vé srovnaní s tím má sociologie, jak autor konstataje, jedno podstatné Privilegium, a sice, že není odkázána pouze na „relikty“, nýbrž může svá data samá produkovat, a tím své důkazy vyrábět (*to generate evidence*). Terénní výzkum pro ni vytváří vědecký materiál, který tu před tím neexistoval. Tím se sociologie vzhledem k historii dostává do podstatně výhodnější pozice, zároveň však ale ztrácí smysl pro jemnost a opatrnost při zacházení se zdroji a prameny, kterou se vyznačuje práce historiků. Markantně se to podle Goldthorpa projevuje právě v dílech, která jsou rozvíjena v oblasti historické sociologie; autor [ibid.: 222–223] má přitom na myslí zejména dva klíčové představitelé této disciplíny, Barringtona Moorea a Thedu Skocpol.

V pracích, které usilují o zevšeobecňující sociologický pohled na historické procesy, Goldthorpe shledává závažný metodologický problém. Upozorňuje na to, že pro historické sociologie se stává zdrojem jejich poznatků nikoli zkoumání původních pramenů („reliktu“), nýbrž analýza sekundárních zdrojů, historických sociologové čerpají své informace z literatury psané historiky. Tím však dochází k tomu, že spolu s daty jsou z děl historiků nereflektované přejímány i jejich interpretace. Goldthorpe nepovažuje zacházení sociologů s prameny, které historikové s velkým úsilím vyhledali a s ještě větší opatrností interpretovali, za dostačně seriózní a vědecké. Autor apeluje na mnohem větší zdřženlivost sociologů, pokud jde o rozsáhlé a přitom nutně selektivní využívání odkazů na historickou literaturu za účelem podpory sociologických koncepcí a teorií. Domnívá se, že sociologové by se měli zabývat minulostí pouze tehdy, když je to vzhledem k povaze zkoumaného nezbytně nutné, a že v tomto případě by pak měli stejně jako historikové pracovat s původními prameny. Celá Goldthorpova úvaha říší v závěru, v němž jsou historie a sociologie označeny za dva *significantly different intellectual enterprises* [ibid.: 225]. Autor nevěří, že by sociologové mohli dokázat nějakou velkou teorii „transhistorického“ typu vytvořit. Jakékoli úvahy o tom, že sociologie a historie jsou nebo mohou být jedno a totéž, povahuje autor za mylné a nebezpečné zavádějící a sociologům doporučuje, aby se raději přestali bádání v oblasti historie zabývat.

Jiří Šubrt: „Díalog mezi hlučnými? K problematice vztahu sociologie a historie

Goldthorpova statě vyrvala řadu polemických reakcí, z nichž některé dostačují prostor v *British Journal of Sociology* v r. 1994. Michael Mann [1994: 37] vyjádřil nesouhlas s Goldthorpopovou tezí, že by se sociologie měla zabývat pouze soudobými společnostmi; podle Mannu je sociologie vědu o společnostech vůbec, bez ohledu na dobu jejich existence. Joseph M. Bryant [1994: 13–14] odmítl představu, že by historická sociologie měla být považována za jakousi druhořadou konstrukci posradařající dostatečně empirické základy. Upozornil na to, že práce historiků sociologů má dve složky; tou první je „reportování“ (*reportage*), tou druhou interpretace (*interpretation*). Reportování se týká dat a informací, která jsou k dispozici, interpretace se snaží v těchto datech nalézt smysl a význam. O relevantaci a hodnotě vědeckého výkladu pak nehovoří pouze samotná data, ale právě to, jak je jejich interpretace vnitřně konzistentní a přesvědčivá. Nicos Mouzelis [1994: 35] dodává, že všichni historikové, kteří provádějí velké syntetické práce, pracují v podstatě se stejným sekundárním materiálem, který ponávají historičtí sociologové, a jsou tak vystaveni i stejným metodologickým problémům.

Oneckolik let později na tuto diskusi navázala Gertraude Miki-Horke [1994]. Rakouská autorka hodnotí Goldthorpopův požadavek, aby sociologie upustila od jakéhokoli zaobíraní se historií, jako přehnaný. Přehlíží Podle ní skutečnost, že každá sociální realita je historické povahy a všechna sociologická data se nakonec stávají součástí historie. Miki-Horke [ibid.: 11] uvádí, že v oblasti empirického výzkumu došlo k přiblížení mezi historickou a sociálněvědními metodami, které Goldthorpe nebude na zřetel, metody hermeneutiky a kritiky pramenů, matematické analýzy a statistické metody jsou zrovna tak metodami sociologie, jako historie. Autorka s dokazem na J. G. Droysena konstatauje, že historický výzkum vychází nejen z „relics“, tj. konkrétních k dispozici jsoucích stop, artefaktů a dokumentů, nýbrž také z „tradic“. Goldthorpe podle ní ignoruje kulturní dějiny jako dějiny mentality, způsobu myšlení, každodennosti a kolektivní paměti. Část minulosti je součástí přítomnosti a působí v ní na aktuální jednání – buď na jeho orientaci a nebo (v institucích a strukturách) jako rámcová podminka. Inspirována dosavadní diskusi se Miki-Horke [ibid.: 22] pokusila vymezit určité požadavky, které by měla historická sociologie ve svém bádání respektovat. Patří k nim: porozumění teorii jako prostředku a nikoli cíli; differencování, nikoli nekritické zacházení s poznatkými historické vědy, a pokud možno i práce s prameny; interpretativní opatrnost zejména v odkazování na obecné, strukturální faktory; porozumění přítomnosti jako něčemu, co je historicky založeno.

Už na začátku 80. let 20. století Philip Abrams [1982: 300] optimisticky prohlašoval, že během dvou Posledních desetiletí došlo v historických vědách ke zvěřenění takových „teoreticky sebevědomých“ prací, které jednoznačně ukazaly, že představa, podle níž má být sociologie teoretická a historie deskriptivní, je přežitek; čím více se podle tohoto autora prohlubuje teoretická dimenze historické vědy, tím více se stavá zřejmější, že setrvávání zbytku profesionálních historiků na stanovisku, podle něhož není teorie součástí jejich oboru, je nadále neúnosné. Přestože během posledních let k určitému přiblížení mezi historií a sociologií skutečně došlo (a to zejména zásluhou historické sociologie), není možné přehlížet

skutečnost, že komunikace a kooperace mezi oběma disciplínami je stále velmi komplikovaná a příliš se neprohlubuje. Sociologové si vyvářejí o dějinách své vlastní představy a historikové zase po svém pracují s některými základními sociologickými pojmy. Význam Goldthorpa příspěvku [Goldthorpe 1991] spočívá v tom, že diskuse, kterou vytvořil, učinila ze vztahu obou vědních disciplín ústředním problém. I když nelze popřít, že přístup k dějinám, který nalézáme u historických sociologů, se od přístupu historiků v řadě ohledů odliší, není možné tuto odlišnost interpretovat v tom smyslu, že sociologie má být teoretickou disciplínou, zatímco ukol historie spocívá v orientaci na sbírání faktů a jejich deskripcí.

Goldthorpa snaha prosadit ostrou dělici čaru mezi historií a sociologií je značně problematická, autorovi však nelze upřít, že svou kritikou zasáhl historickou sociologii do určité míry oprávněně. Lze z ní mří, vydovit poučení, že sociologie nemůže ve svém přístupu k dějinám vycházet pouze ze svých vlastních perspektiv a ignorovat přitom metodologické postupy a konvence, které jsou charakteristické pro historickou vědu. Bylo by chybou, kdyby se historičtí sociologové nezajímali o metodologické diskuse k interpretaci historických pramenů a historickou literaturu využívali pouze jako „kamenolom“ sloužící k dobývání suroviny, z níž lze bez problémů vytvářet dalekosíhlé konstrukce. Podcerňovat nelze ostatně ani to, že i v dnešní době je historická sociologie vystavena „pokusení“ vytvářet koncepty, které mohou mít nebezpečně blízko k tomu, co kdysi Karl R. Popper [2000] označil a kritizoval jako historicismus (předpoklad, že historický vývoj má předem daný, závažný charakter, který je dán povahou univerzálních historických zákonů, které lze odhalit a na jejichž základě „připravovat“ příchod budoucnosti). Je zřejmé, že přístup k historii teorii vyžaduje, otázku proto není „teorie – ano, či ne“, nýbrž adekvátnost takové teorie.

O vzájemném vzdalování a přiblížování

Máme-li v plné šíři pochopit, z čeho dnešní stanoviska k otázce vzájemného vztahu mezi sociologií a historií pramení, je třeba si připomenout, jakou má celý tento složitý problém minulost. K tomu je nutné poznamenat, že formát cíborné statí nedovoluje věnovat se dané tematice podrobněji, a nutí nás omezit se na zkratku, jež nastiní sledovaný vývoj jen ve velmi hrubých obrysech.

Oporu pro tento zámer můžeme nalézt zejména v díle Petera Burkea [Burke 1989: 12–34], který se vrátil razpět do 18. století, aby připomněl dobu, v níž některí sociální teoretikové, jako např. Charles-Louis Montesquieu (1689–1755), Adam Ferguson (1773–1816) či John Millar (1753–1801) tvorili práce, které svým zaměřením představují významný příspěvek jak k oboru historie, tak i k dějinám předsociologického myšlení. V té době ještě nebylo problémem, aby politická historie, sociální historie a předsociologické myšlení ve spisech jednotlivých autorů koexistovaly a vzájemně se propojovaly. Dokladem toho je např. i dílo, jež vytvořil britský historik Edward Gibbon (1737–1794), či v pozdější době francouzský historik Jules Michelet (1798–1874).

Od poloviny 19. století však dochází k významným proměnám. Dominantním se v té době stává přístup prosazovaný německým historikem Leopoldem von Ranke (1795–1886), podle kterého má být historická věda založená na systematickém a kritickém výzkumu pramenů, jehož cílem je ukázat, jak to v minulosti „vlastoň bylo“ (zu zeigen, wie es eigentlich gewesen) [Wiesing 2007: 369]. Rankovské dějepisectví se v důsledku tohoto změření orientovalo na politické dějiny, které mohly být studovány na bázi oficiálních dokumentů nejlépe. Těto tendenci navíc nahrávala i skutečnost, že k opravdové professionalizaci historie dochází teprve v tomto čase, kdy vznikají první odborně ūstavovány a periodika. To, co bylo ze strany vlád v jednotlivých zemích finančně podporováno, bylo psaní dějin, které mohly sloužit jako nástroj propagandy a státní výchovy občanů. V této situaci začaly být práce sociálních a kulturních historiků posuzovány jako neušpořádané, nedostatečně vědecké a neslučitelné s novými profesními standardy. Je to mří, i případ Jacoba Christophra Burckhardta (1818–1897), jehož práce *Kultura renaissance v Itálii* (1860) se v době svého vzniku nesetkala s úspěchem a jako velké a významné dílo byla uznána teprve dodatečně. Uříčou výjimku představoval ve Francii historik (a učitel Émila Dunkheima) Numa Denis Fustel de Coulanges (1830–1889), jehož kniha o antické obci *La Cité antique* (1864) získala respekt, přestože spojovala historickou a sociologickou perspektivu. V Německu naopak narazil na tvrdou kritiku a neporozumění Karl Lamprecht (1856–1915), který se proti panujícímu individualismu a vře, že dějiny dělají velcí mužové (Heinrich von Treitsche), pokusil postavit sociální, hospodářské a kulturní dějiny [Wiersing 2007: 474–477].

Už od 19. století se mnozí historikové odkládají od sociologie proto, že je pro ně příliš abstraktní, zjednodušující a neschopná posíhat jedinečnost konkrétních událostí. Do teoreticko-metodologické roviny byl pak tento problém přenesen německými filozofy, Wilhelmem Diltheyem (1833–1911), Wilhelmem Windelbandem (1848–1915) aj. [Käsler 1978: 142–162]. Dilthey vyzvedl rozdíl mezi mezi přírodními vědami, které usilují o vysvětlení (*erklären*) „zvnějšku“, a vědami humanitními (*Geisteswissenschaften*), jejichž cílem je „vnitřní“ porozumení (*verstehen*). Windelband označil přírodní vědy jako „momotetické“, směřující cík odhalení všeobecných zákonů, a humanitní vědy jako „idografické“, mající za úkol lišit jednotlivé, jedinečné události. Mnozí sociologové tuto hraniči mezi idografickými a nomotetickými vědami posunuli a spojili ji s rozdílem mezi historií, jež myšlení je orientováno partikulárně a popisně, a sociologií, jejímž úkolem je dospívat ke zobecnění. Pro historii naopak se sociologie stavá jakousi pseudovědou, která využívá metody, jež jsou vhodné ke zkoumání přírody, avšak nikoli lidských dějin.

Na konci 19. století do tohoto tříbení názorů navíc zaznával ohlas polemik, které v té době probíhaly v ekonomii a jsou známé jako *Methodenstreit* (spor o metodu) mezi rakouskou školou (Carl Menger) a německou historickou školou (Wilhelm Roscher, Gustav Schmoller, ale také např. i Max Weber a Werner Sombart). Tento spor probíhal na třech rovinách a týkal se využití deduktivních a induktivních metod, exaktních a empirických zákonů, metodologického individualismu a kolektivismu [Loužek 2001].

Sociologie se v 19. a na počátku 20. století zajímala nejen o současnost, ale i o minulost. Dílenze dějin představovala v této době u Augusta Comta, Herberta Spencera, Karla Marxe, Emila Durkheima, Maxe Webera, Georga Simunela, Vilfreda Pareta aj. podstatnou, integrální složku jejich sociologických koncepcí (v případě Webera je vazba na historii nejsilnější, lze dokonce hovorit o tom, že jeho sociologie je historii podřízena). V myšlení mnoha sociologů této doby jste se převažovala víra v teorii pokroku a také představa, že dějiny nejsou jen nějakým nahodilým sledem událostí, nýbrž že je v nich možné odhalit zákony historického vývoje (výše zmíněná kritika Karla R. Poperra). Ambice mnohých sociologických koncepcí dějin byly značné a spolu s tím šel často ruku v ruce i přezíravý postoj k historii, která jako by se utápěla ve zbytěných detailech a nedokázala své poznání náležitě uspořádat. Pokud byl v takovém přístupu historii přiznáván nějaký význam, pak snad jediné jako zdroji materiálu pro srovnávací sociologická studia [Burke 1989: 19].

Zatímco v německy mluvících zemích se na přelomu 19. a 20. století odvážilo vybočit z rankovského rámců, v jiných zemích se postupně začali objevovat historikové, kteří se zasloužili o rozvoj sociálních dějin. Ve Spojených státech sehrál významnou roli Frederick Jackson Turner (1861–1932), jenž se pokusil objasnit výjimečně postavení Ameriky z hlediska kultur, které nejsou v jeho případě vedeny mezi státy, nýbrž mezi mezi „civilizací“ a „divočinou“. James Harvey Robinson (1863–1936) vyzvedl proti politickým dějinám oblast sociálního, vědeckého a intelektuálního vývoje. Charles Austin Beard (1874–1948) interpretoval (ovlivněn Marxem) americkou občanskou válku jako konflikt mezi industrializovaným Severem a agrárním Jihem. Ve Francii připravoval nástup nové historické školy François Simiand (1873–1935), který Podrobil kritice redukci dějin na historické události a velké osobnosti. Belgický Henri Pirenne (1862–1936) rozvíjel sociální a hospodářské dějiny Evropy. Dílo holandského badatele Johana Huizingy (1872–1945) věnované pozdnímu středověku znamenalo významný příspěvek ke kulturnímu dějinám.

Spekulativní charakter teorií společenského vývoje, které vznikly v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, nepochybne významnou mírou ovlivnil skutečnost, že v dalším vývoji sociologického myšlení došlo ke znatelnému odklonu od studia dlouhodobé sociální dynamiky (i když ne k absolutnímu: výjimky existovaly např. Pitrim A. Sorokin). V sociologii se výrazně prosadila tendence rozpracovávat modely společnosti v klidovém stavu a orientovat se na analýzu dat vypořádajících o současnosti (Norbert Elias později označí tuto tendenci jako „jistup sociologie k přítomnosti“). Jestliže až do této doby byly hlavním zdrojem takových dat především oficiální statistiky, nyní se začínají, a to především ve Spojených státech, bouřlivě rozvíjet metody vlastního empirického výzkumu (dohlagská škola, Gallup, Lazarsfeld a mnozí další). Spolu s rostoucí professionalizací sociologie narůstá její sebevědomí a zároveň i distance od historie. Přístupy historických věd přestavují být v sociologii považovány za relevantní a jejich poznatky už nejsou přijímány ani jako „surovina“ pro sociologické analýzy.

20. léta 20. století však přinášejí významný posun i do oblasti historie. Ten je spojen s nástupem školy *Annales* (podle časopisu *Annales d'histoire économique et sociale*)¹, u jejíhož zrodu stáli dva profesori univerzity ve Štrasburku Lucien Febvre (1878–1956) a Marc Bloch (1886–1944). Ti odmítl tradiční nadvídalu polritchických dějin, a usilovali o to, aby na jejich místo bylo dosazeno zkoumání dějin ve velmi širokém pojetí. Přejímali přitom inspiraci i od sousedních disciplín: nechali se ovlivnit durkheimovskou sociologií a zejména pak nastupujícím strukturalismem. Zatímco v období před druhou světovou válkou představovali *Annales* pouze jakýsi okrajový proud, po roce 1945 se z nich stala velmi významná a vlivná škola, na jejíž rozvoj se v druhé generaci podílel Février žák Fernand Braudela (autor monumentálního díla *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* vydaného v r. 1949), a v řetěz generací již hodně rozružněné seskupení historiků (reprezentujících tzv. *nouvelle histoire / new history*, pro níž je mj. charakteristický poměrně značný zájem o dějiny každodennosti), mezi kterými nalezneme taková jména jako Georges Duby, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie, Philippe Ariès, Mona Ozouf, François Furet aj.

Přestože se sociologie a historie od sebe v průběhu 20. století hodně vzdály, k jejich naprostému oddělení nikdy nedošlo. Zasluhu na tom má badatelská orientace, pro níž se dnes razí souhrnné označení „historická sociologie“ (v americké literatuře se setkáváme také s pojmem „historickosrovnnavací/komparativní sociologie“). Soudobí autoři, kteří se k ní hlásí (jako například Dennis Smith [2006: 191]), soudí, že se jedná o disciplínu, která má své předchůdce (Hume, Smith, Ferguson, Montesquieu, Tocqueville) a k něž lze přiřadit i dílo otců zakladatelů sociologického myšlení (Marx, Weber, Durkheim). Německý autor Rainer Schützeichel [2004] začlenuje do dějin historické sociologie také tzv. „výmarskou školu“ (Alfred Weber, Werner Sombart, Alfred von Martin, Eduard Heimann, Franz Oppenheimer, Emil Lederer, Karl Polanyi, Hans Freyer, Adolf Löwe) z období mezi dvěma světovými válkami. K dalším osobnostem patří Karl Mannheim, který uplatnil historickou perspektivu v oblasti sociologie vědění.

Ve Spojených státech Robert K. Merton inspirován Maxem Weberem zkoumal v práci *Science, Technology and Society in Seventeenth-Century England* [Merton 1938/1970] vliv anglického puritanismu na rozvoj přírodních věd. Pitrim A. Sorokin publikoval v letech 1937–1941 [Sorokin 1937–1941] dílo *Social and Cultural Dynamics*; George C. Homans zveřejnil v r. 1941 [Homans 1941] studii *English Villagers of the Thirteenth Century*. Vě všech uvedených případech šlo o významné práce, jejichž autorům bylo společně to, že v nich postupovali proti proudu, který se v té době stával v americké sociologii dominantním.

Další zásluhu na přiblížení sociologie a historie lze připsat badatelům, kteří vycházejí z okruhu Parsonsova strukturního funkcionalismu. Robert Neelley Bellah publikoval v roce 1957 [Bellah 1969] práci *Totugou Religion*, v níž se pokusí odhalit japonský ekvivalent protestantské etiky. Neil Smelser se v knize

¹ Časopis začal vycházet v r. 1929, později byl přejmenován a od r. 1994 vychází pod novým názvem *Annales, histoire, sciences sociales*.

Social Change in the Industrial Revolution [Smelser 1959] zaměřil na otázkou sociální změny, kterou studoval na příkladu vývoje britského bavlnářského průmyslu. Zájem o historickou perspektivu lze nalézt také v díle Seymoura Martina Lipseta (*The First New Nation* [Lipset 1963]). Talcott Parsons rozvinul v 60. letech teorii sociální evoluce založenou na koncepci zvyšování adaptivní schopnosti systému prostřednictvím jeho funkcionální diferenciace; dokladem tohoto úsilí jsou publikace *Societies: Evolutionary and Comparative Perspective* [Parsons 1966, 1971a] a *The System of Modern Societies* [Parsons 1971b].

Teprve v polovině 70. let 20. století se dočkalo širokého uznání dvousazkové kové dílo *Über den Prozeß der Zivilisation* [Elias 1976, 2006a, 2007], které vytvořil Norbert Elias v době před druhou světovou válkou. Autor v něm předkládá poznatky svého „psychogenetického“ a „sociogenetického“ bádání, jehož výsledkem se staly dvě navzájem související teorie: civilizační teorie, vztahující se na historické proměny osobnosti a chování (1. díl), a teorie utváření státu (2. díl). Postupně byly vydaný i další Eliasovy práce [Elias 1983, 2006b] včetně bohaté sekundární literatury [Šubrt 1994]. V perspektivě historické sociologie bývají jako komplement Eliasových přístupů nahlízeny studie Michela Foucaulta orientované na problematiku dějinních proměn moci, vědění a jejich vzájemného vztahu [Foucault 1999, 2000]. Jako „německý Foucault“ bývá někdy označován historik Reinhard Koselleck, jenž se zabývá dějinami pojmu – *Begriffsgeschichte* [Koselleck 2006] a jako editor řídil tvorbu monumentalního osmivazkového díla *Geschichtliche Grundbegriffe* [Koselleck, et al. 1972–1997]. Na Pomezí mezi historií kultury a sociologií vědění se pohybuje britský historik Peter Burke [1989, 2007].

V americké historické sociologii se hrával od druhé poloviny 60. let významnou roli levicově orientovaný Barrington Moore, který ve svém díle *Social Origins of Dictatorship and Democracy* [Moore 1967a] rozšiřil tři historické cesty k moderně: buržoazní revoluci (Anglie, Francie, Spojené státy), konzervativní revoluci (Prusko, Japonsko) a rolnickou revolucí (Rusko, Čína). Jinou důležitou postavou tohoto období byl Weberem inspirovaný Reinhard Bendix, autor knih *Nation-Building & Citizenship* [Bendix 1977, 1996] a *Kings or People* [Bendix 1978]. Dnes se v odborné literatuře hovoří již o „nové historické sociologii“, která je spojována zejména se třemi jmény: Ch. Tilly, T. Skocpol a M. Mann [Spohn 2005].² Českému čtenáři je z nich patrně nejméně Charles Tilly,³ žák Barringtona Moora a autor velké řady knižních děl, z nichž lze zmínit např. *The Vendée: A Sociological Analysis of the Counter-Revolution of 1793* [Tilly 1973] a *Coercion, Capital and European States AD 900–1990* [Tilly 1995]. Rovněž Theda Skocpol je zakyní Barringtona Moora, což se zřetelně odrazilo v její práci *States and Social Revolutions* [Skocpol 1979] věnované

komparativní analýze revolucí ve Francii, Rusku a Číně. Michael Mann je autorem monumentálního dvousazkového díla *The Sources of Social Power* [Mann 1986, 1993], v němž se zabývá vývojem v oblasti sociální moci a mocenských konfigurací v r. 2005 [Mann 2005] vydal titul *The Dark Side of Democracy* zaměřený na problematiku genocidy.

Do oblasti historické sociologie lze nepochybě přiřadit i mnohé práce Ernesta Gellnera, zejména jeho díla věnovaná otázkám nacionálnemu [Gellner 1993, 2002] a obecným otázkám struktury lidských dějin (*Plough, Sword and Book* [Gellner 2001]). Na problematiku dlouhodobého vývoje civilizací se ve svém bádání programově zaměřil Jaroslav Krejčí [2002], v jehož přístupu je patrná inspirace vycházející z díla britského historika Arnolda J. Toynbee.

Významnou kapitolu historické sociologie představují soudobé koncepcie světového systému, civilizační plurality a modernizační mnohotvarnosti. Analýza světového systému Immanuela Wallersteina [Wallerstein 1974, 1980, 1989]⁴ je rozvíjena především na základě dvou inspiračních zdrojů, z nichž jeden představuje neomarxismus a jím rozvinutá teorie zavislosti (*dependency theory*) pracující s pojmy „centrum“ („jádro“) a „periferie“, druhým je Braudelovo pojetí historické vědy. Srovávacímu výzkumu civilizací se venuje Samuel Noah Eisenstadt Eisenstadt, který stál v 60. letech na pozicích strukturálního funkcionalismu, publikoval v té době rozsáhlou studii věnovanou srovnávací analýze politických systémů předindustriálních říší [Eisenstadt 1963]. Poté se přeorientoval na problematiku civilizací osové doby [Eisenstadt 1986]⁵ a dnes na tomto základě rozvíjí konceptu „rozmanitých“ modernit (*Multiple Modernities*) [Eisenstadt 2000, 2007]. Z obdobné perspektivy se k otázkám vývoje civilizací a modernizační mnohotvarnosti staví také Jóhann Pál Ármason [2003, 2005].

I když hlavní ton v soudobé historické sociologii udávají právě takovéto velké, ambiciózní projekty, celé předmětné pole této disciplíny se jimi rozložené nevyčerpává, vedle nich existuje i řada dříží, specifických výzkumných oblastí. K nim dnes patří zejména problematika kolektivních mentalit, habitu a emocí, sociální paměti a kulturního traumatu.

¹ K dalším autorům rozvíjejícím konceptu světového systému patří André Gunder Frank, Christopher Chase-Dunn, Thomas D. Hall, Janet Abu Lughod.

² Koncepty osové doby (*axial age, Achsenzeit*) již před Eisenstadtem zformuloval Karl Jaspers. Jaspers tak označuje obdobu od 8. stol. př. n. l. do 2. stol. př. n. l., kdy se v Číně, Indii i na Západě objevuje nové revoluční myšlení (na Západě Platónova filozofie, na níž navazuje křesťanství, v Indii buddhismus, v Číně konfucianismus a taoismus). Eisenstadt [2006: 253] posouvá tento interval od 5. stol. př. n. l. do 1. stol. n. l.

³ Dodejme, že v posledních letech byla na téma historické sociologie publikována řada knih přetladedového či učebnicového charakteru [Skocpol 1985; Smith 1991; Burke 1992; Welz, Weisenbacher 1998; Mikl-Horke 1999b; Szakolczai 2000; Bühl 2003; Delanty 2003; Schützeichel 2004; Šubrt 2007].

Sociální změna

Styčných bodů, v nichž se setkávají zájmy historiků a sociologů, existuje, jak již bylo naznačeno, velké množství. Pokud bychom mezi nimi měli stanovit takový, který lze v sociologii obecně a v historické sociologii zvlášť označit jako klíčový, pak se do centra naší pozornosti dostane koncept sociální změny, neboť právě ten se tím či oním způsobem dotýká veškeré tematiky, na níž se historická sociologie zaměřuje.

Zavedení slovního spojení „sociální změna“ do sociologického slovníku je připisováno Williamu F. Ogburnovi [Ogburn (1922) 1964] a souvisí nepochybně se snahou nahradit tímto „neutrálním“ termínem takové kontroverzní koncepty, jaké představuje pokrok, vývoj či evoluce. V protiskoku ke všemu, co je statické či sestravě plynulé, znamená sociální změna dynamiku a diskontinuitu, přičemž se může týkat demografických procesů, sociálních struktur, kulturních vzorců společnosti a jejich subsystémů, organizaci, instituci či skupin. Sociální změny mohou obecně vztato mít různý rozsah (celkové – daleký), závažnost a hloubku (hluboké – povrchové), různou délku trvání (dlouhodobé – krátkodobé) a rychlost (rychlé – pomale). K problému sociální změny se vztahuje teorie, které sledují dva základní cíle: a) změnu teoreticky popsat a b) vysvetlit. Teoretický popis je orientován především na vyjádření povahy a směru změny (nahrazení čeho čím; nárůst – ubytka) a dráhy po které probíhá (lineární, cyklická, skoková). Vysvětlení se orientuje především na otázky, jaké jsou zdroje dynamiky a inovací, jací hybatelé uvádějí změnu. Na téma sociální změny bylo publikováno značné množství knižních titulů, v nichž jsou většinou rozlišeny tři základní typy teorií sociální změny: evolucionismus, teorie historických cyklů a historický materialismus (autorem jednoho z nejznámějších pojednání na toto téma je Piotr Sztompka [1993]).

Evolucionismus bývá také někdy spojován s termínem modernizační model. Evolucionistickým variantám výkladu je společný předpoklad, že ve výroji dochází k posunu od jednoduchých (nespecializovaných) forem života ke stále složitějším (komplexnějším) formám, k čemuž dochází na principu sociální (funkcionální) diferenciace (specializace). V rámci tohoto směru pak lze rozlišit evolucionismus klasický, který je reprezentován Herbertem Spencerem a Émilem Durkheimem (lícícím evoluci jako přechod od jednoduché, mechanické solidarity k solidaritě komplexní, organické), a neevolucionismus rozvíjený zejména v rámci strukturalistického funkcionálnismu a neofunkcionálnismu (Talcott Parsons, Neil Smelser, Wilbert Moore, Shmuel Noah Eisenstadt, Niklas Luhmann).

Ještě před Parsonsem aplikoval evoluční výkladový model ve své studii o průmyslové revoluci v roce 1959 Neil Smelser [1959]. Smelserův model [ibid: 402] má sedm stupňů: Začátkem všeho je nespokojenosť aktérů s určitými aspek-

⁷ Jako příklad lze uvést práce [Moore 1967b; Nisbet 1969, 1972; Smith 1976; Schneider 1976; Mendras, Forse 1983; Fals Borda 1985; Boudon 1986; Müller, Schmidt 1995].

ty fungování sociálního systému (první krok). Reakcí na tuto nespokojenosť jsou strach a agrese, které vytvářejí napětí, jež se vybíjí v konfliktech a sociálních bouřích (druhý krok). Následující (třetí) krok je spojen se snahou tyto konflikty a bouře vyřešit prostředky sociální kontroly. Pokud se to nepodaří, dochází k hledání a vývoji nových přístupů k řešení daného problému (čtvrtá fáze), které jsou postupně specifikovány (pátá fáze), získávají závažný charakter (šestá fáze) a jsou uznány jako institutionalizované a rutinu (sedmá fáze). Poté, co proběhnou všechny uvedené kroky, vytváří se nová sociální jednota, která je z funkcionálního hlediska differencovanejší a zároveň také efektivnější.

Jestliže Smelserův výklad změny Předpokládá, že hybatelem celého procesu (ve všech jeho krocích) jsou sociální akteré, Později Luhmannův přístup se drží systémovo-teoretické logiky, v jejíž intencích je otázka evoluciálního vývoje vysvětlena výhradně na bázi příslušení tří systémových mechanismů – variace, selekce a stabilizace [Luhmann 1991: 151]; variace znamená nadprodukci možností prožívání a jednání, selekce se rozumí výběr použitelné alternativy, stabilizace představuje zachování a stabilizaci osozených řešení problému. Pokud by neexistoval nadbytek možností ve formě variace, nebyla by možná ani selekce, která z nich vybírá ty, jež jsou v další linii považovány za použitelné, a zavrhuje naopak ty, které za použitelné považovány nejsou. Stabilizaci pak vybrané možnosti získávají podobu elementů struktur, a jsou tak uchovávány jako vzorce řešení problémů pro další reprodukci.

Talcott Parsons vypracoval schéma sociální evoluce, které mělo být kompatibilní s jeho strukturo-funkcionalistickou konцепcí. Šlo o tzv. paradigmatickou výrojovou změnu založené na představě o zvyšování adaptivní schopnosti systému cestou funkcionální diferenciace [Parsons 1971a]. Parsonsovo pojednání vychází z předpokladu existence evolučních univerzálií (obecnin), jež se opakovaně objevují na různých místech zeměkoule a stávají se důležitými pro lidské přežití (základními evolučními univerzáliemi jsou jazyk, náboženství, příbuzenství a technologie). Ve své evoluční konceptu rozlišuje Parsons [ibid: 53] tři stupně ve vývoji společnosti: primitivní, přechodný a moderní.

Cyklické teorie vývoje a změny jsou rozvíjeny v jakýchkoli dvou základních variantách. První z nich je známá z díla Vilfreda Pareta (teorie koloběhu elit) či Pitrima A. Sorokina (dějiny jsou střídáním tří typů kulturních supersystémů, resp. tří typů kultur: „kulturny spekulativní“ (idealistic), „smyšlové“ (sensate) a „idealistické“ (idealistic)). Druhou variantu nalézame u Oswaldala Spenglera (Der Untergang des Abendlandes, 1921) a poté v monumentálném dvanáctisazkovém Studiu dějin (1934–1961) Arnolda J. Toynbee. Podle něhož historie spocívá na kontinuální emergenci a zániku civilizací, z nichž každá prochází podobnými stupni „genese, růstu, zlomu a rozkladu“ [Toynbee 1995: 129–145] konceptu historika Paula Kennedyho [Kennedy 1991] zabývající se problémem vzestupu a pádu velmoci, či politologické konceptu dlouhodobých historických cyklů Joshua S. Goldsteina [Goldstein 1988], v níž je jako klíčová vyzvednuta role hegemonia světové moci.

Třetí typ teorii sociální změny lze označit jako konfliktualistický či dialek- tický, v zásadě se jedná o historický materialismus a jeho různé odnože. V sou- časnosti jej reprezentují zejména briští marxistickí historikové (Eric Hobsbawm, Edward P. Thompson, Perry Anderson aj.), teoretikové světového systému (Imma- nuel Wallerstein, André Gunder Frank, Christopher Chase-Dunn) a některí repre- zentanti historické sociologie (Barrington Moore, Theda Skocpol). Teoretizování soudobých autorů, kteří reprezentují tento směr, ztratilo během posledních des- tiletí hodně na své ortodoxnosti. Jako příklad může být připomenut Wallerstein, který opustil představu dějin jako vzestupného vývoje, a namísto toho tenduje ke koncepti cyklického střídání fází růstu a rozkladu.

Kada současných badatelů dospival k závěru, že uvedená typologie tří základních přístupů k problematice sociální změny neposkytuje z dnešního hle- disku uspokojivé, dostačující řešení a uvažuje o potřebě nových přístupů. Jedním z příkladů tohoto usilování je pokus Anthonyho Giddense formulovat alternativní teorii sociální změny, kterou nelze jednoznačně přiřadit k žádnemu z uvedených tří základních typů. Giddensovu snahu na tomto poli je nutné nahlížet v kontex- tu jeho široce koncipovaného úsilí o rekonstrukci sociální teorie, jež vyústilo ve formulovali teorie strukturace. Giddensova strukturační teorie se programově vymezuje proti Parsonsovu strukturálnímu funkcionalismu – „ortodoxnímu kon- senzu“, autor sám charakterizuje svůj přístup jako antifunkcionalistický a anti- evolucionistický. Evolucionismus v sociálních vědách chápe jako směr, který se opírá o analogii s biologickou evolucí; vytýká mu tendenci k unilineárnemu zjednodušení (sklon považovat určitý historický vývoj za něco zcela obecného a závažného) a zároveň i podlehnut normativní iluzi (ekonomická a politická převaha je ztotožňována s převahou morálky).

Svou vlastní konцепcií sociální změny vytváří Giddens pod vlivem řady autorů. Patří k nim mj. Arnold Toynbee, který podle jeho názoru zachytil adekvá- né podobu dějin ve své vizi vstupu a sestupu jednotlivých civilizací [Giddens 1988: 294]. Další inspiraci představuje Ferdinand Braudel a jeho koncepte tří his- torických časů (jsou to: krátké časové průběhy – *courte durée* – spojené s individu- álními osudy a jednotlivými událostmi; cyklické průběhy, jejichž příkladem jsou hospodářské cykly („konjunktury“); velmi dlouhé průběhy času – *longue durée* [Braudel 1972: 191]). Giddens spojuje své úsilí s pokusem o rekonstrukci historického materialismu. Německý sociolog Hans-Peter Müller [1992: 190] hovoří v dané souvislosti o Giddensově zaměru nahradit Marxovu dialektiku výrob- ních sil a výrobních vztahů logikou překonávání časoprostoru. Giddens vytýká Marxovi, že jeho teorie je ve skutečnosti variantou evoluční teorie, jejíž logika je navíc redukována na jediný faktor – ekonomiku. Proti Marxovi staví Giddens [1994: 656–657] Maxe Webera jako autora, podle kterého jsou „jednofaktorové“ teorie sociální změny odsouzeny k neuspěchu. Giddens zdůrazňuje, že důležité jsou i další faktory: fyzikální prostředí, politická organizace, vojenská síla a války, kulturní faktory, ale i vliv vzdílých osobností.

K základním pojmul Giddensovy konceptce sociální změny patří: struk- turační principy, epizody, intersocietalní systémy, časoprostorová rozhraní (time-

-space edges) a světový čas. Giddens soudí, že veškerý sociální život má epizodic- ky charakter. Historii nazírá jako epizodicky vývoj, tj. jako sled „velkých epizod“ – dlouhotrvajících sekvencí oddělených změnami, které se týkají dominantních institucí nebo společnosti samých. V souvislosti s tím formuluje představu o exis- tenci „kritických prah“ změny, jejichž dosažení vede k přechodu mezi spole- čenským formacemi (societálnimi typy – *overall societal types*). Dějiny nevykazují kontinuitu, mají naopak kontingentní povahu a epizodický průběh; jejich scénáře vytváří časoprostorová koexistence různých typů společenských formací.

Societální typy (společenské formace) lze podle Giddense vymezit pomocí strukturační principy spoječenské integrace: a) kmenová společenství, b) třídně rozdělené společnosti, c) třídní společnosti (kapitalismus) [Giddens 1988: 236]. Všechny společnosti, ať už malé, nebo velké, nebo i zdánlivě izolované, existují přinejmenším ve volném spojení s jinými společnostmi. Další logický krok v Giddensově myšlení proto představuje pokus o vysvětlit současné koexisten- ce různých společenských formací. Pracuje s představou čtyř intersocietálních systémů [ibid.: 238], produkujících a reprodukujících globální historické scénáře založené na časoprostorové koexistenci různých společenských formací v jejich specifické historické podobě; jsou to: a) prehistorické systémy (kmenová spole- čenství), b) impéria (třídně rozdělené společnosti + kmenová společenství), c) raná kapitalistická světová ekonomika (třídní společnosti + třídně rozdělené spo- lečnosti + kmenová společenství), d) současná kapitalistická světová ekonomika (kapitalistické společnosti + státněsocialistické společnosti + rozvojové země + třídně rozdělené společnosti + kmenová společenství). Koexistenci a kontakt mezi různými společenskými formacemi Giddens spojuje s pojmem časo-pro- povahu vztahu mezi společnostmi různých strukturačních typů.

Obecně lze konstatovat, že Giddens se ve svém teoretickém díle Pokusil formulovat abiciózní teorii sociální změny, která však v soudobých sociálních vědách příliš výraznou odezvu nezaznamenala, přestože je možné ji považovat za kompatibilní s takovými aktuálními přístupy, jaké dnes představuje např. kon- cepte *multiple modernities*. Jedním ze základních rysů Giddensova uvážování je antievolutionismus. Autor v daném kontextu vznáší kritické výhrady, které sice přesně postihují slabiny starších evolučních konceptů (konce 19. a počátku 20. století), avšak ve vztahu k soudobým představám (jaké reprezentuje např. Niklas Luhmann) už zcela adekvátní nejsou. Evoluční teorie má být v Giddensově dle nahrazena pojmem epizody, který však není dostatečně jasně vymezen. Navíc zůstává otázkou i to, proč by tento epizodický přístup nemohl být s moderní variantou evoluční teorie slučitelný.

Giddens se staví také proti differenciaci mikro- a makrosociální úrovni. Tato distinkce může být podle jeho názoru překonána prostřednictvím teorie struktu- race. Samotný výklad sociální změny se však v Giddensově podání drží zcela tradičně na makroúrovni, aniž by autor ukázal, jak by bylo možné v tomto ohledu principy strukturační teorie uplatnit (to se může týkat např. ofázký role velkých

Literatura

- historických osobností – Giddens připouští, že tyto osobnosti mohou mít na sociální změnu vliv, avšak vysvětlení k tomu nepodává, přestože se zde principy jeho strukturační teorie nabízejí.
- I když se Giddens sám prezentuje jako antifunkcionalista, má, jak na to ostatně upozornil i některí jeho kritikové [Müller 2002: 196], tendenci sklouzavat k funkcionalismu (Giddensova konceptualizace čtyř základních institucionálních klastrů představená v díle *Důsledky modernity* [Giddens 1998: 59] se až nápadně podobá Parsonsově schematicce AGIL). Navíc Giddensovo pojetí současnosti jako radikalizované modernity rozvíjící a radikalizující násoby a tendenze, jež byly v nějaké podobě přítomny již v předchozí, počáteční fázi modernity, do značné míry evokuje jiný, kritizovaný obraz sociální evoluce.
- Sociologie (a nejen ta historická) dnes nazrála do situace, která volá po nových přístupech k formulování teorie sociální změny. Giddensův příspěvek na toto téma, zdá se, žádnou významnější alternativu v současnosti nepředstavuje. Soudobé sociální vědy se v tomto ohledu nacházejí ve fázi hledání. Symptomatické pro tuto situaci je, že inspirace se hledá i mimo tradiční domény sociologie a že na popularitě získávají takové pojmy jako komplexita, bifurkace, turbulence, chaos, krize, katastrofa či kolaps.
- Závěrem lze konstatovat, že úroveň řešení, které dnes nabízí koncepce sociální změny, v zásadě koresponduje s celkovým stavem sociologické teorie, pro který je charakteristická jistá stagnace. Sociální změna přitom patří k oném výzkumným problemům, pro jejichž řešení se jako žádoucí jeví interdisciplinárna. Toto téma velmi dobrě demonstruje skutečnost, že existují oblasti bádaní, v nichž se smůže sociologie spojit s historii při řešení společných otázek a vzájemně se podílečovat a inspirovat k nalezáni nových přístupů. Zda může mit historická věda zájem se k takovému úsilí připojit, o tom bude nespíš rozhodovat i to, nakolik silně v ní bude pocítována potřeba velké, obecné teorie.
- Jiří Šuber od r. 1990 přednáší sociologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Je autorem několika knižních publikací: Civilizační teorie Norberta Elias (1996); Problem času v sociologické teorii (2000); Postavy a problémy současné teoretické sociologie (2001); Čas a společnost (2003); Talcott Parsons a jeho přínos soudobé sociologické teorii (2006, editor), PostParsonsovské teorie sociálních systémů (2007, editor), Historická sociologie (2007, editor), Soudobá sociologie I., II., III. (2007, 2008 spolu s kolektivem).
- Abrams, Philip. 1982. *Historical Sociology*. Shepton Mallet: Open Books.
- Árnason, Johann P. 2003. *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*. Leiden: Brill.
- Árnason, Johann P. 2005. *Axial Civilizations and World History*. Leiden: Brill.
- Bellah, Robert N. (1957) 1969. *Totogawa Religion: The Values of Pre-Industrial Japan*. New York: Free Press.
- Bendix, Reinhard. (1977) 1996. *Nation-Building & Citizenship: Studies of our Changing Social Order*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Bendix, Reinhard. 1978. *Kings or People: Power and the Mandate to Rule*. Berkeley: University of California Press.
- Boudon, Raymond. 1986. *Theories of Social Change: A Critical Appraisal*. Berkeley: University of California Press.
- Braudel, F. 1972. „Geschichte und Sozialwissenschaften – Die „longue durée“.“ Pp. 189–215 in H. U. Wehler (ed.), *Geschichte und Soziologie*. Köln: Kiepenheuer – Witsch.
- Bryant, Joseph M. 1994. „Evidence and Explanation in History and Sociology: Critical Reflections on Goldthorpe's Critique of Historical Sociology.“ *The British Journal of Sociology* 45: 3–19.
- Bühl, Walter L. 2003. *Historische Soziologie: Theoreme und Methoden*. Münster: Lit.
- Burke, Peter. 1989. *Soziologie und Geschichte: Hamburk-Junius*. Cahman, Werner J., Alvin Bokoff (ed.). 1964. *Sociology and History: Theory and Research*. New York: The Free Press.
- Collins, Randall. 1999. *Macrohistory: Essays in Sociology of the Long Run*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Delanty, Gerard (ed.). 2003. *Handbook of Historical Sociology*. London: Sage.
- Eisenstadt, Shmuel Noah. 1963. *The Political Systems of Empires: The Rise and Fall of the Historical Bureaucratic Societies*. New York: Free Press.
- Eisenstadt, Shmuel Noah (ed.). 1986. *The Origins and Diversity of Axial Age Civilizations*. New York: SUNY Press.
- Eisenstadt, Shmuel Noah. 2000. *Vielfalt der Moderne*. Weilerswist: Velbrück Wissenschaft.
- Eisenstadt, Shmuel Noah. 2006. *The Great Revolutions and the Civilizations of Modernity*. Leiden: Brill.
- Eisenstadt, Shmuel Noah. 2007. *Multiple Modernities: der Streit um die Gegenwart*. Berlin: Kulturredi Kadmos.
- Elias, Norbert. 1976. *Über den Prozeß der Zivilisation: Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*. Bd. 1, 2. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Elias, Norbert. 1983. *Die höfische Gesellschaft: Untersuchungen zur Soziologie des Königstums und der höfischen Aristokratie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Elias, Norbert. 2006a. 2007. *O procesu civilizace: Sociogenetické a psychogenetické studie*. Díl 1, 2. Praha: Argon.
- Elias, Norbert. 2006b. *Społeczeństwo miastowe*. Bratislava: Kalligram.
- Fals Borda, Orlando (ed.). 1985. *The Challenge of Social Change*. London: Sage.
- Foucault, Michel. 1999. *Dějiny sexuality I: Válka k vědění*. Praha: Hermann a synové.
- Foucault, Michel. 2000. *Doklizet a trestat: Knihu o zdroji vězení*. Praha: Dauphin.
- Gellner, Ernest. 1993. *Národy a nacionálnost*. Praha: Hřibal.
- Gellner, Ernest. 2001. *Pohl, meč a kniha: Struktura lidových dějin*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

- Gellner, Ernest. 2002. Národnostním. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Giddens, Anthony. 1979. *Central Problems in Social Theory*. London: Macmillan.
- Giddens, Anthony. 1988. *Die Konstitution der Gesellschaft. Grundzüge einer Theorie der Strukturierung*. Frankfurt am Main: Campus.
- Giddens, Anthony. 1994. *Sociology*. Cambridge: Polity Press. (druhé vydání)
- Giddens, Anthony. 1998. *Dilected modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Goldthorpe, John H. 1991. „The Uses of History in Sociology: Reflections on Some Recent Tendencies.“ *The British Journal of Sociology* 42: 211–230.
- Goldthorpe, John H. 1994. „The Use of History in Sociology: A Reply.“ *The British Journal of Sociology* 45: 53–77.
- Goldstein, Joshua S. 1988. *Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age*. New Haven: Yale University Press.
- Homans, George C. 1941. *English Villagers of the Thirteenth Century*. New York: Russell & Russell.
- Käslér, Dirk. 1976, 1978. *Klassiker der soziologischen Denkens*. Bd. 1, 2. München:
- C. H. Beck.
- Kennedy, Paul. 1991. *Aufstieg und Fall der großen Mächte: Ökonomischer Wandel und militärischer Konflikt von 1500 bis 2000*. Frankfurt am Main: Fischer.
- Koseleck, Reinhart. 1972–1997. *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache im Deutschland*. Band 1–8. Stuttgart: Ernst Klett.
- Koseleck, Reinhart. 2006. *Begriffsgeschichten: Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Krejčí, Jaroslav. 2002. *Postizlátky pravdy dejin: Civilizace a sociální formace, struktury a procesy, kultura a politika, revoluce a renesance, náboženství, národy a státy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Lipset, Seymour Martin. 1963. *The First New Nation: The United States in Historical and Comparative Perspective*. New York: Basic Books.
- Lipset, Seymour Martin. 1968. „History and Sociology: Some Methodological Considerations.“ Pp. 20–58 in S. M. Lipset, Richard Hofstadter. *Sociology and History*. New York: Basic Books.
- Louzek, M. 2001. *Spor o metodu*. Praha: Karolinum.
- Luhmann, Niklas. 1991. *Sociologische Aufführung. Bd. 2. Aufsätze zur Theorie der Gesellschaft*. Köln: Opladen: Westdeutscher Verlag. (4. vydání)
- Mann, Michael. 1986, 1993. *The Sources of Social Power*. Vol. 1, 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael. 1994. „In Praise of Macro-Sociology: A Reply to Goldthorpe.“ *The British Journal of Sociology* 45: 37–54.
- Mann, Michael. 2005. *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mendras, Henri, Michel Forse. 1983. *Le changement social: Tendances et paradigmnes*. Paris: Armand Colin.
- Merton, Robert K. (1938) 1970. *Science, Technology and Society in Seventeenth-Century England*. New York: Howard Fertig.
- Miki-Hörke, Gertraude. 1999a. „Die Wiederkehr der Geschichte: Zur historischen Soziologie der Gegenwart“ *Osterröchische Zeitschrift für Soziologie* 19 (3): 3–33.
- Miki-Hörke, Gertraude. 1999b. *Historische Soziologie der Wirtschaft*. Wirtschaft und Wirtschaftstendenzen in Geschichte und Gegenwart. München: Oldenbourg.
- Moore, Barrington, Jr. 1967a. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. London: Allen Lane.
- Moore, Wilbert E. 1967b. *Strukturwandel der Gesellschaft*. München: Juventa.
- Mouzelis, Nicos. 1994. „In Defence of Grand' Historical Sociology.“ *The British Journal of Sociology* 45: 31–36.
- Müller, Hans-Peter. 1992. *Sozialstruktur und Lebensstile: Der neuere theoretische Diskurs über soziale Ungleichheit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Müller, Hans-Peter, Michael Schmid (eds.). 1995. *Soziater Wandel: Modellbildung und theoretische Ansätze*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Nisbet, Robert. 1969. *Social Change and History*. New York: Oxford University Press.
- Nisbet, Robert (ed.). 1972. *Social Change*. Oxford: Basil Blackwell.
- Oakeshott, Michael Joseph. 1983. *On History, and Other Essays*. Oxford: Basil Blackwell.
- Ogburn, William F. 1964. *On Culture and Social Change: Selected Papers*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Parsons, Talcott. 1971a. *Společnost: Vývojové a srovnávací hodnocení*. Praha: Svoboda.
- Parsons, Talcott. 1971b. *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Popper, Karl R. 2000. *Bád historicismu*. Praha: Oikomenh.
- Schneidet, Louis. 1976. *Classical Theories of Social Change*. Morristown, NJ: General Learning Press.
- Schützeichel, Reiner. 2004. *Historische Soziologie*. Bielefeld: Transcript.
- Skocpol, Theda. 1979. *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skocpol, Theda. 1985. *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smelser, Neil J. 1959. *Social Change in the Industrial Revolution*. London: Routledge.
- Smith, Anthony D. 1976. *Social Change: Social Theory and Historical Processes*. London: Longman.
- Smith, Dennis. 1991. *The Rise of Historical Sociology*. Philadelphia: Temple University Press.
- Smith, Dennis. 2006. „Historická sociální teorie.“ Pp. 189–214 in Austin Harrington et al. *Modern sociální teorie*. Praha: Portál.
- Sorokin, Pitrim A. 1937–1941. *Social and Cultural Dynamics*. New York: American Book Company.
- Spohn, Willfried. 2005. „Neue Historische Soziologie: Charles Tilly, Theda Skocpol, Michael Mann.“ Pp. 196–230 in Dirk Käslér (ed.), *Aktuelle Theorien der Soziologie*. München: Beck.
- Szakolcza, Árpád. 2000. *Reflexive Historical Sociology*. London: Routledge.
- Subrt, Jiri. 1994. „Civilizační teorie Norberta Elsese.“ *Sociologický časopis* 30 (2): 191–200.
- Subrt, Jiri (ed.). 2007. *Historická sociologie: Teorie dluhodobých vývojových procesů*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Tilly, Charles. 1973. *The Vendée: A Sociological Analysis of the Counter-Revolution of 1793*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Tilly, Charles. 1995. *Coercion, Capital and European States, AD 900–1990*. Oxford: Blackwell.
- Tilly, Charles. 2006. *Politika kolektivního násilí*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Toynbee, Arnold J. 1995. *Studium dejin*. Praha: Praha.
- Vester, Heinz-Günter. 1995. *Geschichte und Gesellschaft: Ansätze historisch-komparativer Soziologie*. München: Quintessenz.